

С. Горошко
(Жашків)

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТА ОСОБИСТІ ІНТЕРЕСИ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НАПЕРЕДОДНІ ТА У ХОДІ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

При розгляді загальної теми «Хмельниччина» нас не можуть не цікавити питання: які почуття були характерні для козацької старшини, Б. Хмельницького? Чи було на той час розвинуте почуття етнічної спільності? Чи, може, для них було характерне почуття станової відмінності. Як відомо, козаки протиставляли себе і магнатам, і міщанам, і селянам. Вони мали певний імунітет, певні права, тож не дивно, що вони обурювались тим, що їх силують до «незносної роботи». Це тих, хто вважав себе лицарями, захисниками батьківщини. Таким чином, можна сказати, що козаки підпадали під формулу: «Кожному відповідно до його участі в обороні країни від ворога, відповідно до ратної служби і участі в її управлінні».

Наполегливі спроби шляхти упокорити селян, загнати їх у ярмо викликали обурення, протест. Саме з тих країв, де панщина була не такою нещадною (або ж її зовсім не було) розпочалося заворушення. У зв'язку з цим доречно буде нагадати думку академіка М. М. Дружиніної та В. О. Федорова про те, що частіше всього повставав не той селянин, який був найбільше пригноблений і забитий, а той, який мав більше сил і засобів чинити опір. Тим паче, що перед ними був ідеал — вільне, козацьке життя. Таким ідеалом воно було і для міщан, і для дрібної української шляхти, які шукали захисту, а нерідко і порятунку в козаків.

Хмельницький був серед тих, кому король доручив військову підготовку війни з Туреччиною. Разом з тим можна припустити, що Владислав IV прагнув використати козацтво як силу, спроможну якщо не впокорити, то, принаймні, протистояти свавільним польським магнатам. «Притерти їм роги», за словами Самійла Величка. Але, як повідомляв венеціанець Альберто Віміна, «інтереси короля, козацтва і правлячої польської шляхти настільки розходились в цьому випадку, що всі проекти спільного натиску на Туреччину і васальний їй Крим не лише закінчились при Владиславові IV фатальною невдачею, але навіть стали однією із головних причин до повстання в 1648 р.: обставини примусили гетьмана в боротьбі з шляхетською олігархією шукати оперття

саме в Криму і в Стамбулі»¹. Крім того, коли старостою став О. Конецьпольський, а підстаростою Чаплинський, виникло питання про службове землеволодіння, яке вважав за своє Б. Хмельницький. Цим, зокрема, пояснюється ворожнеча між ними.

Вчинки і діяльність Хмельницького засвідчують, що його особисто спонукали до боротьби не високі помисли, а досить прозаїчні прагнення помститися за кривду і шкоду, яких зазнав він особисто від шляхти. Це повністю відповідає образу середньовічної епохи, з сильно розвинутим почуттям справедливості. В основі цього почуття лежала, за словами Хезінга, частіше всього потреба в помсті.

Сам гетьман заявив комісарам: «А ще первей о шкоду й кривду свою воював»². Пізніше він не один раз повторював сказане. Навіть вирішуючи питання державної ваги, Хмельницький не забуває свого кривдника. Він настирливо просить і комісарів, і короля видати Чаплинського, — винуватого в «тому, що вся перша війна почалася через нього»³. Цю ж вимогу гетьман ставить перед польськими комісарами у Переяславі. Хмельницький вважав, що поки Вишневецького не скарають, а Чаплинського не видадуть йому, «то або йому з усім Військом Запорізьким пропасти, або землі лядській — всім сенаторам, дукам, католикам і шляхті загинути».

В ході переговорів з королем у серпні 1649 р. Хмельницький знову згадує кривдника і просить, щоб Чаплинський, «який є початком всього лиха і через якого батьківщина стільки страждала, за благочестивим рішенням в. к. м. дав шию під меч».

У так званій промові Хмельницький чітко висловлює програмну мету: «Буду воювати за нашу православну віру». Де тут хоча б натяк на боротьбу за незалежність? Чи може, славнозвісний лист до російського царя, в якому натякалося на можливість зайняти польський престол, засвідчує про прагнення до незалежності? Хмельницький не один раз пропонував Олексію Михайловичу позмагатися з польську корону: «Ми вам зичили всего доброго і цареві вашому панування і королівства польського».

Отже, рівень мислення Б. Хмельницького відповідав рівню мислення певних верств населення, які вірили в доброго короля («король то пан... для них то щось святе» — за словами воеводи Адама Кисіля), оточеного поганими князями і «шляхотками». Така форма свідомості не дозволяла думати про незалежність, самовладне, окреме правління.

Інтереси Б. Хмельницького співпадали з інтересами козацтва, ще більше із інтересами реєстрового козацтва і старшини. Вести ж мову про його прагнення «організувати широкий соціальний блок» навряд чи правомірно, так само як і про будівництво незалежної української держави.

¹ Молчановский Н. Донесение венецианца Альберто Вимина о козаках и Богдане Хмельницком (1656 г.) // Киевская старина. — 1900. — № 1. — С. 62.

² Див: Смолій В. А. Українська козацька держава // Укр. іст. журн. — 1991. — № 4. — С. 7.

³ Документи Богдана Хмельницького. — К., 1961. — С. 107.